

КУЛЬТУРНІ ПРАВА ОСОБИ В НАЦІОНАЛЬНИХ ТА МІЖНАРОДНИХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТАХ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

А. Ю. Стржан,

*здобувач кафедри кримінального процесу, Київський
національний університет внутрішніх справ*

У статті здійснено порівняльний аналіз висвітлення та офіційного закріплення культурних прав і свобод особи як важливого та невід'ємного складового елемента всієї системи прав, свобод та законних інтересів особи в цілому. Актуальність теми пояснюється тим, що культурні цінності, права і свободи людини виступають одним з головних елементів цивілізації та культури народів.

Автором доведено, що закріплення культурних прав особи на найвищому державному рівні є важливим структурним елементом нормативного регулювання правового статусу людини і громадянина будь-якої держави, а також сприяє всебічному розвитку особистості в цілому.

Культурні права і свободи людини та громадянина в теорії права визначаються як можливість доступу людини до духовних цінностей свого народу та всього людства. Культурні права і свободи особи безпосередньо пов'язані із змістом поняття культури, яке визначається як сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом всієї історії, яка є формами діяльності людей і сприяє розвитку особистості та суспільства в цілому.

Систему культурних прав і свобод людини і громадянина становлять такі різновиди прав, як: право на освіту; право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності; право особи на вільний і всебічний розвиток та користування рідною мовою.

До основних національних нормативно-правових актів, що закріплюють принцип захисту та охорони культурних прав людини і громадянина, відносяться наступні: Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р., із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 08.12.2004 р. № 2222-IV (статті 10, 11, 12, 53, 54); Цивільний кодекс України, прийнятий Верховною Радою України 16.01.2003 р. № 435-IV (стаття 300); Декларація про державний суверенітет України, прийнята Верховною Радою УРСР 16.07.1990 р. № 55-XII (розділ УП); Декларація прав національностей України, прийнята 01.11.1991 р. № 1771-XII; Закон України "Основи законодавства України про куль-

туру" від 14.02.1992 р. № 2117-XII; Закон України "Про освіту" від 23.05.1991 р. № 1060-XII; Закон України "Про вищу освіту" від 17.01.2002 р. № 2984-III; Закон України "Про дошкільну освіту" від 11.07.2001 р. № 2628-III; Закон України "Про загальну середню освіту" від 13.05.1999 р. № 651-XIV; Закон України "Про позашкільну освіту" від 22.06.2000 р. № 1841-III; Закон України "Про професійно-технічну освіту" від 10.02.1998 р. № 103/98-ВР; Закон України "Про охорону прав на винаходи і корисні моделі" від 15.12.1993 р. № 3687-XII; Закон України "Про охорону прав на промислові зразки" від 15.12.1993 р. № 3688-XII; Закон України "Про авторське право і суміжні права" від 23.12.1993 р. № 3792-XII; Закон України "Про приєднання України до Договору Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право" від 20.09.2001 р. № 2733-III; Закон України "Про мови в Українській РСР" № 8312-11 від 28.10.1989 р.; Закон України "Про національні меншини в Україні" від 25.06.1992 р. № 2494-XII (стаття 6); Закон України "Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства" від 04.02.1994 р. № 3929-XII (стаття 15); Указ Президента України "Про стратегію інтеграції України до Європейського Союзу" від 11.06.1998 р. № 615/98; Указ Президента України "Про Національну доктрину розвитку освіти" від 17.04.2002 р. № 347/2002; Указ Президента України "Про основні напрями реформування вищої освіти в Україні" від 12.09.1995 р. № 832/95; Указ Президента України "Про Програму інтеграції України до Європейського Союзу" від 14.09.2000 р. № 1072/2000; Указ Президента України "Про невідкладні за-

ходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні" від 04.07.2005 р. № 1013/2005; Указ Президента України "Про додаткові заходи щодо забезпечення розвитку освіти в Україні" від 09.10.2001 р. № 941/2001; Постанова Верховної Ради України "Про державну підтримку газет, що видаються мовами національних меншин" від 06.02.2003 р. № 528-IV; Постанова Верховної Ради України "Про стан і перспективи розвитку загальної середньої освіти в Україні" від 09.01.2007 р. № 536-V; Постанова Верховної Ради України "Про схвалення Рекомендацій парламентських слухань "Про стан і перспективи розвитку вищої освіти в Україні" № 1755-IV від 04.06.2004 р.; Розпорядження Кабінету Міністрів України "Про Концепцію Державної програми розвитку освіти на 2006 — 2010 роки" від 12.07.2006 р. № 396-р; Наказ Міністерства освіти і науки України "Про проведення педагогічного експерименту з кредитно-модульної системи організації навчального процесу" від 23.01.2004 р. № 48; Наказ Міністерства освіти і науки України "Про затвердження Програми дій щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України на 2004 — 2005 роки" від 23.01.2004 р. № 49; Рішення Колегії МОН України "Підвищення ефективності вищої освіти і науки як дієвого чинника розвитку та інтеграції в європейське співтовариство" від 27.02.2004 р. № 3/1-4; Рішення Колегії МОН України "Забезпечення якості вищої освіти — важлива умова інноваційного розвитку держави і суспільства" від 02.03.2007 р. (протокол № 3/1—4) та інші.

Конституція України як найвищий законодавчо-правовий акт нашої держави містить ряд статей, що визначають та захищають культурні права людини і громадянина: так, стаття 10 на найвищому державному рівні гарантує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України, при цьому, поряд з українською, також гарантується вільний розвиток, використання і захист російської мови та інших мов національних меншин України; відповідно до положень статті 11 держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин нашої держави; стаття 12 говорить, що Україна дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави; стаття 53 гарантує кожній особі право на освіту; відповідно до статті 54 громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

На теренах нашої держави, ще завдячуючи до прийняття Основного Закону, принцип захисту і охорони культурних прав і свобод особи закріпила Декларація про державний суверенітет України, в п. VIII якої зазначено, що наша держава "є самостійною у вирішенні питань науки, освіти, культурного і духовного розвитку української нації, гарантує всім національностям, що проживають на території

Республіки, право їх вільного національно-культурного розвитку"; при цьому Українська РСР забезпечує національно-культурне відродження українського народу, його історичної свідомості і традицій, національно-етнографічних особливостей, функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя. Українська РСР виявляє піклування про задоволення національно-культурних, духовних і мовних потреб українців.

Цивільний кодекс України висвітленню питань довкола захисту культурних прав особи присвятив лише статтю 300, відповідно до якої фізична особа має право на збереження своєї національної, культурної, релігійної, мовної самобутності, а також право на вільний вибір форм та способів прояву своєї індивідуальності, якщо вони не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства.

В свою чергу Кримінальний кодекс України містить ряд статей, положення яких спрямовані на захист і охорону культурних прав людини від злочинних посягань, а саме: стаття 176 передбачає кримінальну відповідальність за порушення авторського права і суміжних прав; стаття 177 — за порушення прав на об'єкти промислової власності; стаття 183 — за порушення права на отримання освіти.

Закон України "Основи законодавства України про культуру" визначає правові, економічні, соціальні, організаційні засади розвитку культури в Україні, регулюють суспільні відносини у сфері створення, поширення, збереження та використання культурних цінностей і спрямовані на реалізацію суверенних прав України у сфері культури; відродження і розвиток культури української нації та культур національних меншин, які проживають на території України; забезпечення свободи творчості, вільного розвитку культурно-мистецьких процесів, професійної та самодіяльної художньої творчості; реалізацію прав громадян на доступ до культурних цінностей; соціальний захист працівників культури; створення матеріальних і фінансових умов розвитку культури. Положення статті 2 вказаного Закону подають перелік основних принципів культурної політики нашої держави, до яких належать: визнання культури як одного із головних чинників самобутності української нації та національних меншин, які проживають на території України; утвердження гуманістичних ідей, високих моральних засад у суспільному житті, орієнтація як на національні, так і на загальнолюдські цінності, визнання їх пріоритетності над політичними і класовими інтересами; збереження і примноження культурних надбань; розвиток культурних зв'язків з українцями, що проживають за кордоном, як основи збереження цілісності української культури; гарантування свободи творчої діяльності, невтручання у творчий процес з боку держави, політичних партій та інших громадських об'єднань; рівність прав і можливостей громадян незалежно від соціального стану та національної приналежності у створенні, використанні та поширенні культурних цінностей; доступність культурних цінностей, усіх видів культурних послуг та культурної діяльності для кожного громадянина; забезпечення умов для творчого розвитку особистості, підвищен-

ня культурного рівня та естетичного виховання громадян; заохочення благодійної діяльності у сфері культури підприємств, організацій, громадських об'єднань, релігійних організацій, окремих громадян; всебічне міжнародне культурне співробітництво; визнання пріоритету міжнародно-правових актів у сфері культури; поєднання державних і громадських засад у забезпеченні розвитку культури.

Стаття 5 згаданого вище Закону визначає перелік видів прав громадян України у сфері культури, до яких належать наступні: право на свободу творчості; право на вільний вибір будь-якого виду культурної діяльності, засобів і сфер застосування творчих здібностей та самостійне визначення долі своїх творів; право на здійснення професійної та аматорської діяльності; право на створення закладів, підприємств і організацій культури; на об'єднання у творчі спілки, національно-культурні товариства, фонди, асоціації, інші громадські об'єднання, які діють у сфері культури; на збереження і розвиток національно-культурної самобутності, народних традицій та звичаїв; право на доступ до культурних цінностей; право на захист інтелектуальної власності; право на здобуття спеціальної освіти.

Декларація прав національностей України розкриває сутність і зміст культурних прав особи через гарантування на державному рівні права створювати свої культурні центри, товариства, земляцтва, об'єднання, метою яких є діяльність, спрямовану на розвиток національної культури, проведення масових заходів, сприяння створенню національних газет, журналів, видавництв, музеїв, художніх колективів, театрів, кіностудій (стаття 6).

Указ Президента України "Про стратегію інтеграції України до Європейського Союзу" визначає основні напрями співробітництва України з Європейським Союзом, в тому числі і культурного розвитку. Це підтверджено п. 6 даного Указу, відповідно до положень якого культурно-освітній напрям європейської інтеграції займає особливе місце та охоплює галузі середньої і вищої освіти, перепідготовку кадрів, науку, культуру, мистецтво, технічну і технологічну сфери.

Закон України "Про національні меншини в Україні" культурні права такої важливої категорії населення нашої держави, як національні меншини, гарантує шляхом визначення всім національним меншинам права на національно-культурну автономію, яке включає: користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства, розвиток національних культурних традицій, використання національної символіки, відзначення національних свят, сповідування своєї релігії, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації, створення національних культурних і навчальних закладів та будь-яку іншу діяльність згідно з чинним законодавством.

Положення статті 15 Закону України "Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства" іноземцям та

особам без громадянства гарантують та забезпечують право на користування досягненнями культури нарівні з громадянами України.

В національній нормативно-правовій базі з питань охорони культурних прав, крім конституційних положень, право кожної людини на освіту визначено і гарантовано цілим рядом законів, до яких відносяться Закони України "Про освіту", "Про вищу освіту", "Про дошкільну освіту", "Про загальну середню освіту", "Про позашкільну освіту", "Про професійно-технічну освіту" тощо.

Премабула Закону України "Про освіту" визначає освіту основою інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави, а метою її — всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями. Стаття 3 даного Закону визначає зміст права громадян України на освіту: "громадяни України мають право на безкоштовну освіту в усіх державних навчальних закладах незалежно від статі, раси, національності, соціального і майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань, належності до партії, ставлення до релігії, віросповідання, стану здоров'я, місця проживання та інших обставин". Також даний Закон визначає, що право особи на освіту забезпечується: розгалуженою мережею навчальних закладів, заснованих на державній та інших формах власності, наукових установ, закладів післядипломної освіти; відкритим характером навчальних закладів, створенням умов для вибору профілю навчання і виховання відповідно до здібностей, інтересів громадянина; різними формами навчання — очною, вечірньою, заочною, екстернатом, а також педагогічним патронажем.

Закон України "Про вищу освіту" спрямований на врегулювання суспільних відносин у галузі навчання, виховання, професійної підготовки громадян України та встановлює правові, організаційні, фінансові та інші засади функціонування системи вищої освіти, створює умови для самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства і держави у кваліфікованих фахівцях.

Право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності, закріплено в таких Законах України, як: Закони України "Про авторське право і суміжні права", "Про охорону прав на винаходи і корисні моделі", "Про охорону прав на промислові зразки", "Про приєднання України до Договору Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право", головним з яких за змістовим навантаженням є Закон України "Про авторське право і суміжні права". Даний нормативно-правовий акт охороняє особисті немайнові права і майнові права авторів та їх пра-

вонаступників, пов'язані із створенням та використанням творів науки, літератури і мистецтва — авторське право, і права виконавців, виробників фонограм і відеограм та організацій мовлення — суміжні права.

Одним з головних і найважливіших різновидів культурних прав і свобод людини і громадянина виступає право особи на вільний і всебічний розвиток та користування рідною мовою. Це пояснюється тим, що мова є суспільним явищем, яке охоплює всі сфери життя будь-якої людини. Мова є не лише найбільш універсальним засобом людського спілкування, який забезпечує змістовний аспект взаємодії і взаєморозуміння в процесі спільної діяльності, а й виступає способом вираження правових приписів і норм, оскільки право впливає на правосвідомість людей саме за допомогою мови.

Питання щодо функціонування і розвитку мов в Україні викладені в найважливішому національному нормативно-правовому акті нашої країни — Конституції, а саме в положеннях статей 10, 11, 12, 24, 34, 53, 103, 107, 127, 143, 148 тощо. Статус державної мови України на законодавчому рівні вперше був закріплений в Законі України "Про мови в Українській РСР", положення якого передбачають відповідальність за публічне приниження чи зневаження, навмисне спотворення української або інших мов в офіційних документах і текстах. На жаль, такі важливі законодавчі акти, як Закони України "Про державну службу", "Про оборону України", "Про міліцію" та інші, не містять правові норми про державну мову та її правовий статус.

Далі проведемо аналіз міжнародних нормативно-правових актів, що регламентують та висвітлюють питання стосовно гарантування, захисту та охорони культурних прав людини і громадянина. До таких законодавчих актів відносяться наступні: Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН (далі — ГА ООН) 10.12.1948 р.; Міжнародний Пакт про громадянські та політичні права, затверджений резолюцією ГА ООН 2200 (XXI) 16.12.1966 р.; Міжнародний Пакт про економічні, соціальні та культурні права, затверджений резолюцією ГА ООН 2200 (XXI) 16.12.1966 р.; Статут ООН з питань освіти, науки та культури, прийнятий 16.11.1945 р.; Декларація про права осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин, резолюція ГА ООН 47/135 від 18.12.1992 р.; Декларація про надання незалежності колоніальним державам та народам, прийнята ГА ООН 14.12.1960 р.; Декларація соціального прогресу та розвитку, прийнята резолюцією ГА ООН 2542 (XXIV) 11.12.1969 р.; Рекомендація про міжнародний обмін культурними цінностями, прийнята Генеральною конференцією ООН з питань освіти, науки і культури 26.11.1976 р.; Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини, прийнята Генеральною конференцією ООН з питань освіти, науки і культури 16.11.1972 р.; Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та попередження незаконного ввезення, вивезення та передачі права власності на культурні цінності, прийнята Генеральною конференцією ООН з питань освіти, науки та культури 14.11.1970 р.; Європейська куль-

турна конвенція, прийнята Радою Європи 19.12.1954 р.; Європейська Хартія регіональних мов або мов меншин, прийнята Радою Європи 05.11.1992 р.; Стратегія Ради Європи в галузі культури, прийнята резолюцією Ради Європи (95) 38 07.12.1995 р.; Європейська хартія про архітектурну спадщину, прийнята Радою Європи 26.09.1975 р.; Рекомендація № R (91) 8 про розвиток освіти з питань довкілля в шкільних системах, ухвалена Комітетом міністрів ради Європи на 460-му засіданні заступників міністрів від 17.06.1991 р.; Заключний акт Ради про безпеку та співробітництво в Європі, підписаний 01.08.1975 р.; Ризька Хартія про автентичність та історичну реконструкцію культурної спадщини, прийнята 23—24 жовтня 2000 р. на регіональній конференції на тему: "Культурна спадщина: автентичність і історична реконструкція"; Хартія соціального забезпечення, прийнята на X Всесвітньому конгресі профспілок 15.02.1982 р.; Підсумкова декларація Варшавського саміту 16—17 травня 2005 р. та ін.

Основоположним та визначальним міжнародним нормативно-правовим актом, що закріплює принцип гарантування, захисту та охорони культурних прав людини, виступає Загальна декларація прав людини, відповідно до положень статті 27 кожна людина має право вільно брати участь в культурному житті суспільства, насолоджуватися мистецтвом, брати участь в науковому прогресі та користуватися його благами.

Наступним, не менш важливим нормативно-правовим актом в міжнародному праві з питань захисту та охорони культурних прав особи є Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, відповідно до статті 1 якого всі народи мають право на самовизначення, на підставі чого вони вільно забезпечують свій культурний розвиток, а це, в свою чергу, говорить про дотримання принципу гарантування культурних прав і свобод людини і громадянина. Це положення також підтверджено вимогами п. 2 Декларації ООН про надання незалежності колоніальним державам та народам.

Держави, які підписали Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, відповідно до положень статті 15 визнають право кожної людини на участь в культурному житті.

Декларація соціального прогресу та розвитку Генеральної Асамблеї ООН засвідчує, що соціальний прогрес та розвиток повинні бути спрямовані на постійне підвищення матеріального та духовного рівня життя всіх членів суспільства при повазі та здійсненні прав людини та основних свобод шляхом досягнення таких цілей в сфері гарантування культурного розвитку кожної людини та дотримання її культурних прав, як: викоринювання неграмотності, забезпечення права на загальний доступ до культури та безкоштовне обов'язкове навчання на початковому рівні та безкоштовне навчання на всіх рівнях; підвищення загального рівня освіти протягом всього життя (стаття 10).

Статут ООН з питань освіти, науки та культури до своїх цілей і обов'язків відносить згідно із статтею 1 сприяння зміцненню миру та безпеки шляхом розширення співпраці народів в сфері освіти, науки та культури в інтересах забезпечення загальної поваги справедливості, законності та прав людини, а також основних свобод

для всіх народів без відмінності в расі, статі, мови або релігії.

Держави, які підписали Конвенцію Генеральної конференції ООН з питань освіти, науки і культури про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини, покладають на себе відповідно до статті 4 зобов'язання забезпечувати виявлення, охорону, збереження, популяризацію й передачу майбутнім поколінням культурної спадщини, яка перебуває на її території. Задеклароване в даній Конвенції зобов'язання безпосередньо впливає та сприяє дотриманню принципу гарантування та захисту культурних прав будь-якої особи.

Преамбула Конвенції Генеральної конференції ООН з питань освіти, науки та культури про заходи, спрямовані на заборону та попередження незаконного ввезення, вивезення та передачі права власності на культурні цінності, говорить, що обмін культурними цінностями між країнами для цілей освіти, науки та культури збагачує культурне життя всіх народів. При цьому слід забувати, що культурні цінності є одним з основних елементів цивілізації та культури народів. Тому кожна країна зобов'язана охороняти надбання, що складається з культурних цінностей, що знаходяться на її території, від небезпеки крадіжки, таємних копань та незаконного вивезення.

Резолюція Ради Європи "Стратегія Ради Європи в галузі культури" в п. 3 визначає пріоритетними наступні завдання культурного співробітництва як одного з напрямів дотримання і гарантування культурних прав особи: сприяння демократичним цінностям і правам людини відповідно до загального культурного підходу; встановлення атмосфери довіри і взаємної поваги між народами та спільнотами; розвиток відчуття культурної спільноти нової Європи в багатстві її різноманітностей тощо.

Підсумкова декларація Варшавського саміту визнає одним з дієвих та корисних напрямів будівництва більш гуманної та відкритої Європи захист та заохочення культурного різноманіття, що залежить від охорони культурних прав кожної без винятку людини.

Хартія соціального забезпечення X Всесвітнього конгресу профспілок визначає одним з напрямів реалізації права кожної особи на користування досягненнями культури розроблення та розвиток комплексної політики, спрямованої на організацію дозвілля в гідних умовах та без будь-якої дискримінації.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, можна стверджувати, що в нашій державі вже існує достатній законотвірчий доробок в сфері гарантування, захисту та охорони культурних прав людини і громадянина, проте ще не спостерігається практичної реалізації задекларованих положень в діяльності державних органів влади та їх посадових осіб. Україна повинна обрати запропонований міжнародною спільнотою шлях, спрямований не лише на декларування принципу гарантування і дотримання культурних прав особи та всіх без винятку їх різновидів, а й здійснення важливих перспективних кроків щодо практичної реалізації визначених на найвищому конституційному і законодавчому рівні правових положень і вимог.